

Любов Олійник, асп. (Хмельницький)

УДК 821 161.2 – 5

ББК 83.3(Укр)

«Короткий катехизис» Петра Могили як літературна пам'ятка доби бароко

У статті аналізується проповідницька творчість митрополита Петра Могили, яка займає одну з ключових позицій у бароковому дискурсі першої половини XVII ст. Відзначається, що його «Короткий Катехизис» став першою догматичною системою, де тлумачиться Святе Письмо за всіма канонами православної церкви. Вказується на особливості побудови збірника, на його художні цінності.

Ключові слова: догматичні збірники, бароко, трактат, догматична система, проповідництво, канон.

Lyubov Olijnyk. Petro Mohila's «Short Katechesis» as Literary Monument of Baroque Times.

It has been analyzed the sermonic work of metropolitan Petro Mohila, which occupies one of the key positions in baroque discourse of the first half of 17th century. It has been pointed out that his «Short Katechesis» became the first dogmatic system, where Holy Script with all canons of Orthodox Church was interpreted. It has been shown the peculiarities of collected works structure, its artistic merit.

Key words: dogmatic collected works, baroque, treatise, dogmatic system, sermonic, canon.

У першій половині XVII століття на Україні в умовах міжконфесійного протистояння гостро постала проблема поширення православної доктрини її апологетами. У цей час з'являються різні догматичні збірники, в яких не тільки розкривались положення християнського віровчення, а й подавалось тлумачення Святого Письма. Ще у кінці XVI ст. на Україні з'явилась реальна потреба у власному джерелі, яке б давало точне і достовірне знання основ православної віри. Українська Церква до того часу використовувала пояснення догматів віри зі Святого Письма, Писань Святих Отців, рішень Вселенських соборів. Тому поява книги катехизисного типу, у якій би тлумачились питання в православному дусі, яка би мала силу захистити Православ'я від нападів представників інших релігій, які знаходять різні ересі і огріхи у православної церкви, була

необхідною потребою. Поодинокі вияви її написання для використання православними не мали гідного варіанту. Першим твором, який пройшов довгий шлях до свого визнання в усіх православних церквах, був катехизис «Православне ісповідання віри» митрополита Петра Могили. На сьогодні досить мало досліджень, присвячених цьому збірнику. У переважній більшості вони мають релігієзнавчу спрямованість, розглядають збірник на тематичному або структурному рівнях, оминаючи увагою його літературне значення. Тому тема є *актуальною*, оскільки літературознавчий аспект твору залишається до кінця не розкритим.

У творчому доробку Петра Могили «Катехизис» займає одну з передових позицій. Він був представлений у двох редакціях: скороченій – «Зібрання короткої науки» або «Виклад віри Церкви Малої Росії» (надалі «Короткий Катехизис»), яку ми беремо для аналізу, та розгорнутій – «Православне ісповідання віри», завдяки якому ім'я проповідник набуло значимості як одного з основоположників вчення про православну віру. Існує дві точки зору щодо авторства книги. Згідно першої, її єдиним автором є Петро Могила, за іншою – твір є спільною працею митрополита та ігумена Ісаї Трофимовича-Козловського. Книга подає точне тлумачення основних засад та догматів православної віри, вона була позитивно оцінена Київським Собором 1640 року, потім переглянута і доповнена грецько-українською богословською комісією і нарешті затверджена тодішньою найвищою церковною владою: чотирма патріархами, синодом Константинопольської патріархії. Праця отримала визнання усього православного світу, піддавалась аналізу католиками і протестантами, а от Російська Православна Церква початковий варіант твору відхилила, бо у ньому переважав український акцент. Як зазначив А. Жуковський, це «православна символічна книга в українській інтерпретації» [Жуковський 1996: 5].

Праця Петра Могили була важливою і потрібною не тільки для Української церкви, але й для всього Православ'я. «Православне ісповідання віри» виявилось не просто своєчасною книгою, а найпотрібнішою, ставши «підсумком церковної практики, показником рівня богословської освіченості його автора» [Климов 1996: 101].

Причиною написання книги було видання 1629 року у Женеві, а потім у Константинополі книги катехизисного типу Кирила Лукаріса «Східного ісповідання християнської віри», що вийшла грецькою і латинською мовами, згодом перекладена на французьку, німецьку та англійську. У творі помітний великий вплив кальвінізму, що викликало негативну реакцію православних. Довкола книги точилася бурхлива суперечка, через яку у 1638 році убили самого Кирила Лукаріса, але його книга і надалі була причиною непорозумінь.

Твір був і залишається предметом дослідження багатьох науковців, його перекладено багатьма мовами світу, адаптовано українською мовою з тогочасною науковою українською мови, проте й тепер твір потребує детального вивчення, а особливо у літературознавчій площині. Крім того, варто зазначити, що «лише «Короткий Катехизис» 1645 р., виданий Петром Могилою, був автентичний щодо першоджерела і «не займаний» грецькими та московськими редакціями» [Головащенко 2005: 192].

Петро Могила, працюючи над твором, запозичив з відомих католицьких катехизисів Петра Канізіуса та Роберта Беллярміні спосіб пояснення загально-християнських принципів. Такий хід митрополита дослідники його творчості не засуджують, тому що митрополит не дискримінував інші релігії, лише обороняв православну віру від нападів. М. Костомаров зазначив, що П. Могила, «... захищаючи православ'є перед католицизмом, не соромився, однак запозичити від західної церкви те, що не було супротивне духу православ'я і було згідне з практикою первісної церкви» [Костомаров 1874: 82]. М. Петров дії митрополита характеризував, як велику та шляхетну «поступливість церкви східної, яка не нехтує нічим, що знаходить гарним у самих своїх противників, і тим як не можна більше перед лицем усього світу заявляє, що вона не даремно молить Господа про з'єднання всіх, готова завжди простягнути руку злагоди своїм недругам» [Петров 1872: 514].

М. Грушевський також позитивно оцінив книгу. Він наголосив, що «виклад православної науки знайшов... високу апробату. Осоромлені були розсіванні ворогами думки про брак релігійного освідлення в православної українській церкві, про її нездатність до вищої науки, безпомічність в релігійних питаннях»

[Грушевський 1916: 91].

Не дочекавшись виходу «Православного ісповідання віри...», Могила вирішує якнайшвидше видати стислий його варіант під назвою «Zebrańie krotkiey nauki...», спочатку польською, для прочитання опонентам православ'я, а після вже українську редакцію, в якій, на відміну від польської, виклад матеріалу подається у дещо спрощеній формі, деякі уривки пояснюються детальніше, ширше, з посиланнями на Святе Письмо, для кращого сприйняття робляться вставки окремих слів, додаються нові цитати, інші коригуються.

Структура твору цілісна і логічна. Проте автор не пояснює, чому він обрав таку модель викладу матеріалу. М. Корзо зауважує, що певною мірою П. Могила відтворює католицьку схему подачі богословського матеріалу (таїнства перед заповідями та добродіяннями). Відмінність з католицькою схемою у тому, як згрупований матеріал та в інтерпретації положень віри [Корзо 2005: 331]. Подібної думки дотримується О. Васильєв, зазначаючи, що «попри наявність у ньому деяких західних елементів, книга зберігає дуже виразний східний колорит. Хоч працю побудовано за латинським планом, її зміст лишається майже цілком православний», орієнтуючись у виборі позиції на П. Пономарьова, який вбачав католицький вплив «не у змісті, а у формальній обробці догматичного матеріалу» [Васильєв 1999: 28].

«Короткий Катехизис» Петра Могили складається з трьох частин: «У першій про артикули ВІРИ, в другій про НАДІЮ, в третій про ЛЮБОВ до Бога і до ближнього...» [Могила 1996, 61]. Перша частина налічує 126 питань та відповідей, друга – 65, а третя – 72.

Символ Віри складається з дванадцяти артикулів. Крім цього автор вплітає у канву й інші богословські питання: коротко описує біблійний епізод створення світу: «Усіляке створення від Бога у своїй природі досконале і вельми добре створене є» або «У творенні цього видимого світу найперше небо і землю створив, а в кінці усього іншого створення – людину із землі, вдихнувши в неї Дух життя, на образ Свій і подобу створив» [Могила 1996: 71]. Проте митрополит зазначає, що перед видимим світом був створений світ невидимий, тобто ангели, подає дев'ять чинів ангельських, описує їх повинності, згадує про темного ангела, тобто

Люципера, який, «... будучи головним ворогом людині, завжди її спокушає і до гріха приводить усілякими способами... Але приневолити не може, бо людина вільної волі є... Людини... перед гріхом залишається в стані невинності, не відаючи нічого злого, коли ж переступила наказ Божий, стан невинності змінився на стан гріха, а досконалість людська – на слабкість» [Могила 1996: 81]. Таким чином святитель логічно переходить до теми гріха і гріхопадіння. При поясненні третього артикулу Символу Віри вказує на роль Діви Марії у біблійній історії та на її вшануванні.

У четвертому артикулі розкривається значення символу хреста та описується спосіб накладання його на себе: «Рукою правою, три пальці склавши, знак хреста святого починай на чолі, а кладучи його, кажи: «Во ім'я Отця»; потім ті ж пальці – на груди, промовляючи: «І Сина»; потім, на праве плече кладучи, кажи: «І Духа»; потім на ліве плече кладучи, промов: «Святого». Або, згідно з Златоустом Святого, кладучи на себе хресне знамення, кажи: «Господи Ісусе Христе, Сине Божий, помилуй мене грішного!» А закінчуй тим словом: «Амінь» [Могила 1996, 115]. У восьмому артикулі описано сім дарів Святого Духа: мудрість, розуміння таємниць віри і волі Божої, порада, сила або стійкість у вірі, знання закону і волі Божої, побожність, страх Божий. У дев'ятому артикулі розглядається дев'ять церковних заповідей, у десятому – Сакраменти, що «... є постановлена річ видима від Христа Господа, яка, коли посвячена буває через священика і до вживання людям подана, приносить і означає невидиму ласку людині, освячену від Господа Бога, яка допомагає досягнути вічного життя». [Могила 1996: 155]. Всього є сім Таїн Божих: Хрещення, Миропомазання (Харизма), Таємна Божа Вечеря, Священство, Покута, Стан Святий подружній, помазання елеєм з молитвою у хворобі і для відпущення гріхів, і для оздоровлення.

Друга частина присвячена вченню про Надію, що «...є правдива і не тривожна сподіванка в Господі Бозі одержати через заслуги Спасителя нашого Ісуса Христа спасіння вічне і всі ті речі, які, з вірою Господа Бога узгоджуючися, за волею Його святою просимо» [Могила 1996: 197 – 199]. Тут автор розкриває значення молитви для людини та дев'яти блаженств. У молитві «Отче наш...» виділяє сім прохань: життя побожного, у серці Бога мати, пізнати волю Його, аби дав Хліба духовного і справжнього, відпущення

гріхів, допомоги, оборони від сатани. Молитва – це прохання, «скероване з вірою до Господа Бога з надією одержати те, про що просимо, або вихваляємо і дякуємо» [Могила 1996: 201].

Характеризуючи п'яте благословенство, митрополит виділяє дві групи милосердних вчинків: сім тих, що стосуються тіла, і сім тих, що стосуються душі. До першої категорії відносяться: «голодного нагодувати; спраглого напоїти; голого одягнути; в'язня навідати і утішити; хворого навідати й порадити йому, що до спасіння і що до здоров'я тілесного належить; гостя або чужоземця, або того, котрий не має, де голови своєї прихилити, в дім свій прийняти і доглянути його, згідно своєї можливості, а його потреби. До тих шести і такі належать: вдячно в дім свій приймати тих, котрі у святі місця за обітницею у дорогу вирушають, не допускаючи притому убогим та нещасним похворілим, аби, на осуд наш, по вулицях лежали, але їх у доми свої брати і слугувати їм для спасіння душі. Сьомий же учинок...: померлого поховати, а передусім тих, котрі не залишили нічого по собі, за що тіло їхнє погребти, а при погребінні просити Господа Бога про відпущення гріхів душам їхнім» [Могила 1996: 229 – 231]. До милосердних душевних вчинків належить: «людину, котра грішить, від гріха відвести», «невмілого навчити, передусім волі й Закону Божого», «тому, хто потребує поради, подати здорову раду», «Господа Бога просити за всіх тих, котрі ласки й милосердя Божого потребують», «смутного або зажуреного втішити не тільки словом добрим, але і вчинком», «не допускати кривд чинити, також зводити й люд Божий ошукувати еретикам», «кривди, які колись і будуть від кого, у будь-який спосіб понесли, прощати» [Могила 1996: 231, 233, 235].

Третя частина дає науку «про любов до Господа бога та до ближнього» [Могила 1996: 241], яка базується на десяти Заповідях, які розміщені в двох таблицях: перші чотири вказують, як слід відноситися до Всевишнього, решта – до людини. Петро Могила говорить про чесноти, без яких людина не матиме спасіння: Віра, Надія, Любов, молитва, піст, милостиня, мудрість, справедливість, мужність, помірність. У цій частині митрополит також подає класифікацію гріхів, виділяючи смертельні та щоденні. Закінчується праця словом «Амінь». Як бачимо зі змісту, книга висвітлює не тільки догматичні питання православної віри, а й «містить також питання морального богослов'я, що підсилило її значення та

виховну роль» [Васильєв 1999: 27].

Хоча твір має теологічне спрямування, проте митрополит часто використовує художні засоби. Найчастіше автор вдається до застосування епітетів: Бог у Могили «єдиний, завжди суций» [Могила 1996: 65] (Далі всі сторінки вказані з цього джерела) та «милосердний» навіть коли людина грішна [87], «правдивий» [89], «Цар вічний» [97], «передвіки народжений» [101], ласка Господа «невідмовна» [259], Господь творить чуда «великі і невимовні» [265], ангели «духовно розумні самовільні мешканці, небесні слуги Господа» [73], життя «вічне» [83], слово «передвічне» [89], муки Христові «невинні», а суд Божий «справедливий» [93], Діва Марія «Пречиста» [101, 103, 105], заплата за заслуги «достатня і досконала», а кара «вічна» [125], мудрість «чиста, спокійна, лагідна, покірлива, повна милосердя та добрих плодів, безстороння та нелукава» [131], щирість «правдива і необлудна» [247] тощо.

У творі зустрічаються порівняння: на початку ангели мали перед людиною поклонитися, «як перед Паном своїм» [85], «Христос Господь, невинним будучи, як ягнець» [109], «смерть також добровільна, бо Себе Самого як офіру приносив за людей» [111], «Бо чоловік – голова дружини, як і Христос – Голова Церкви», «Церкві Святій, як матері нашій, усіляке послухання віддавали» [143], «душа з благословенним тілом в одне з'єднана такої краси буде, що подібно ангелам світитися буде, як сонце» [195], «будьте ж мудрі, як змії, і невинні, як голубки» [247], «як у небі менші ангели через більших доступ до Господа Бога мають, так і ми через святих, що ласку просячи, як через більших менші і як через ближчих дальші, до Господа Бога приступаємо» [259] та інші. Значно рідше проповідник використовує гіперболу: Господь наперед «не тільки про Адама, але й про Люципера і про всі створіння знав та відав» [83], «А вам і волосся все на голові пораховано» [85], «біль Христа Господа над болі всіх інших людей був» [111] і т.п.

Отже, книга Петра Могили – досконалий, науково обґрунтований твір, в якому проповідник, дотримуючись традиційних вимог до тодішніх догматичних збірників, зумів повністю розкрити основні положення християнського віровчення в чіткій логічній послідовності. Тут митрополит вміло використовує різноманітні риторичні художні засоби, що розкривають його

проповідницький талант. Книга є не тільки догматичним посібником для православних священників, а й літературно довершеним твором.

Література: *Васильєв 1999*: Васильєв О. А. Сучасні оцінки богословської спадщини св. Петра Могили / О. А. Васильєв, Н. С. Романова // Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: збірник наук. праць. – К., 1999. – С. 45 – 51.; *Головащенко 2005*: Головащенко С. Києво-могилянська та київська духовно-академічна традиції прочитання й інтерпретації Святого Письма в європейському контексті / Сергій Головащенко // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: Збірник наукових праць на пошану пам'яті проф. Валерії Нічик. – К.: Критика, 2005. – С. 189 – 195.; *Грушевський 1916*: Грушевський М. Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – Т. VII. – Ч. 2. – К., 1916.; *Жуковський 1996*: Жуковський А. Катехизис Петра Могили / Аркадій Жуковський // Катехизис Петра Могили. Оригінал 1645 року: [пер. В. Шевчука / упоряд. А. Жуковський]. – Київ-Париж: Видавництво «Воскресіння», 1996. – 288 с.; *Могила 1996*: Катехизис Петра Могили. Оригінал 1645 року: [пер. В. Шевчука / Упоряд. А. Жуковський]. – Київ-Париж : Видавництво «Воскресіння», 1996. – 288 с.; *Климов 1996*: Климов В. Феномен Петра Могили (Біографія. Діяльність. Позиція) / Климов В., Колодний А., Жуковський А. – К.: «Дніпро», 1996. – 270 с.; *Корзо 2005*: Корзо М. Украинские и белорусские православные катехизисы конца XVI – XVII вв. : к вопросу о становлении богословского дискурса / Маргарита Корзо // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: Збірник наукових праць на пошану пам'яті проф. Валерії Нічик. – К.: Критика, 2005. – С. 320 – 346.; *Костомаров 1874*: Костомаров Н. Киевский митрополит П. Могила / Костомаров Н. // Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. – Т. II. – С.-Петербург, 1874.; *Петров 1872*: Петров Н. О влиянии западноевропейской литературы на древнерусскую / Петров Н. // Труды Киевской Духовной Академии, 1872. – №6.